

تحلیلی تطبیقی بر ابعاد اجرای برنامه ارفاقی در گستره کارتل‌های ضد رقابتی

ابراهیم رهبری*

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۰/۱۶

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۲/۱۳

چکیده

برنامه ارفاقی به عنوان ابزاری کارآمد در کشف و مقابله با کارتل‌ها، واجد مزیت‌های چشمگیری است که در خدمت مراجع رقابتی در آمده، فرصت مناسبی را برای محو فعالیت‌های ضد رقابتی تدارک می‌بیند. برنامه معافیت که در ازای ارائه اطلاعات و همکاری کامل، امتیازاتی را مقرر می‌دارد، در سال‌های اخیر به طرز فزاینده‌ای به استخدام مراجع رقابتی در آمده و کارایی خود را در قلمرو کارتل‌ها به اثبات رسانده است. این مقاله می‌کوشد تا در تأملات و نگرشی تطبیقی، ضمن تبیین مفهوم و قلمرو برنامه ارفاقی، ابعاد مهم و شرایط اجرای آن را در پرتو رهیافت‌های متنوع نظام‌های حقوقی و تصمیمات اتخاذی و رویه مراجع رقابتی تحلیل کند. نتایج حاصل از پژوهش، موضع حقوق رقابت ایران را که از برنامه ارفاقی غفلت کرده است، به چالش کشیده، بر ضرورت رفع این کاستی و تعدیل موازین رقابتی تأکید می‌ورزد.

کلید واژگان:

برنامه ارفاقی، برنامه معافیت، حقوق تجارت، حقوق رقابت، ضمانت اجراهای رقابتی، کارتل.

---

* استادیار گروه حقوق تجارت بین‌الملل و حقوق مالکیت فکری و فضای مجازی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی
Rahbarionlaw@gmail.com

مقدمه

کارتل‌ها به‌عنوان جدی‌ترین شکل اعمال ضدرقابتی، اتحادیه‌ای از رقبا یا بنگاه‌های مستقل‌اند که براساس توافق یا قرارداد صریح یا ضمنی یا یک رویهٔ جمعی، به انجام فعالیت‌هایی به صورت هماهنگ به‌منظور تحصیل منافع بیشتر و ایجاد محدودیت‌هایی در رقابت می‌پردازند که نوعی حملهٔ مستقیم و جدی به موازین بنیادین حقوق رقابت قلمداد می‌شود.^۱ از این روست که مراجع رقابتی نهایت کوشش خود را در مبارزه با آنها به کار بسته، عمدتاً از مجرای وضع جرمه‌های سنگین به مقابله با آنها برمی‌خیزند. اما در این طریق، دشواری در کشف کارتل‌ها و جمع‌آوری ادله و شواهد علیه آنهاست؛ چراکه اقدامات انحصارگرایانه به‌نحو مخفیانه صورت می‌گیرد تا از چشمان ناظر قانون دور باشد؛ از این رو، نهادهای رقابتی برای از کار انداختن این توافقات پیچیده، ابزار نوینی را به‌استخدام گرفته و تمهیدی مراقبت‌آمیز و برنامه‌ای تشویقی طراحی کرده‌اند که در قالب معافیت کلی یا جزئی از پرداخت جریمه تبلور یافته، از رهگذار اجرای «برنامه ارفاقی»^۲ محقق می‌شود.^۳ متأسفانه در مقررات فصل نهم قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی که چارچوب حقوق رقابت ایران را ترسیم کرده است، هیچ نشانی از برنامهٔ ارفاقی دیده نمی‌شود که علت آن صرف‌نظر از تازگی این تمهید، به‌روزآمد نبودن موازین رقابتی کشورمان در هنگام تدوین و آشفتگی نسبی در شیوهٔ نظام‌بخشی به مقررات باز می‌گردد. همچنین در ادبیات حقوق رقابت ایران نیز موضوع حاضر تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است. در هر حال، مطالعهٔ تطبیقی در رهیافت‌های حقوق سایر کشورها، می‌تواند راهکارها و نتایجی را عیان سازد که در صورت بازنگری مقررات یا وضع آیین‌نامه‌های خاص، روشنگر طریق فراروی شورای رقابت در به‌کارگیری برنامهٔ ارفاقی باشد.

این مقاله نخست به مفهوم و کارکرد برنامهٔ ارفاقی پرداخته، سپس قلمرو آن را تبیین می‌سازد و متعاقباً اقسام برنامه‌های ارفاقی و شرایط هریک را بررسی می‌کند. در وهلهٔ بعدی

1 Hüschelrath, K. *Competition Policy Analysis: An Integrated Approach*. Germany: Springer Science & Business Media, 2008, p.53.

2 Leniency program/ Programme de clémence

3 Sanduja, Amit, *Report on Leniency Programme: A Key Tool to Detect Cartels*, (2007), pp.15-17.

شاهد فرایند و تشریفات اجرای آن خواهد بود و در قسمت بعد، ملاحظات و مسائل خاص برنامه ارفاقی را تحلیل نموده، نهایتاً نتایج حاصل از پژوهش ارائه خواهد شد.

۱. مفهوم و کارکرد برنامه ارفاقی

مطابق پاراگراف دوم، «اعلامیه کمیسیون در خصوص معافیت از جریمه یا تخفیف آن در پرونده‌های کارتل»^۱ مصوب سال ۲۰۰۶ (از این پس از آن به اعلامیه اروپا یاد می‌کنیم)، بنگاه‌ها با تشکیل کارتل و ایجاد تضییقات ساختگی در بازار، از رقابت طفره می‌روند و تلاشی صرف نوآوری نکرده، سبب افزایش کاذب قیمت محصولات و کاهش فرصت‌های انتخاب می‌گردند که این روند در درازمدت، به بنیان رقابت لطمه بسیاری می‌زند. این وضعیت گویای اهمیت چشمگیر به چالش کشیدن جدی کارتل‌هاست. گاه ممکن است بنگاه‌هایی که درگیر در این فعالیت‌های مخل رقابت شده‌اند، از اقدام خود نادم شده، تمایل به خروج از کارتل داشته باشند، اما به سبب مواجهه با جریمه‌های سنگین، مزیتی در ترک کارتل یا فاش کردن آن نمی‌بینند؛ از این رو، مسئولان رقابتی سیاستی مرافقت‌آمیز را در قبال این بنگاه‌ها در پیش می‌گیرند تا آنها را ترغیب به همکاری نمایند. به موجب برنامه ارفاقی، بنگاه به تقصیر و مشارکت خود در کارتل اذعان می‌کند و به همکاری با مراجع رقابتی پرداخته، به صورت داوطلبانه اطلاعات تفصیلی در خصوص کارتل، اعضا و فعالیت‌های ضدرقابتی آن را در اختیار مراجع می‌گذارد و در ازای این مشارکت، از امتیاز معافیت کلی یا جزئی از تأدیة جریمه برخوردار می‌گردد.^۲ در حقوق آمریکا از این راهکار به «برنامه معافیت»^۳ یا «برنامه مصونیت»^۴ نیز یاد می‌شود^۵ که در پی آن، اشخاص تباری حول یک کارتل را عیان می‌سازند و در عوض از تعقیب مراجع رقابتی و شمول جریمه معاف می‌گردند.^۶ در حقوق فرانسه نیز بنگاه با آشکار کردن نقش خود و سایرین در کارتل، پاداشی دریافت می‌کند که

1. Commission Notice on Immunity from fines and reduction of fines in cartel cases.
2. De León, I. *An Institutional Assessment of Antitrust Policy: The Latin American Experience*. Netherlands: Kluwer Law International, 2009, p.68.
3. Amnesty program
4. Immunity program
5. Foer, Albert & Jonathan Cuneo. *The International Handbook on Private Enforcement of Competition Law*. UK: Edward Elgar Publishing, 2010, p.16.
6. OECD. *Fighting Hard-core Cartels Harm, Effective Sanctions and Leniency Programme*. France: OECD Publishing, 2002, p.19.

در اگماض کلی یا جزئی از جریمه مقرر متبلور می‌شود^۱ و در قسمت چهارم بند ۲ ماده ۴۶۴ قانون تجارت این کشور به آن اشاره شده است.

غایت اصلی برنامه ارفاقی، برانگیختن اعضا به علنی کردن وجود کارتل است.^۲ به دیگر سخن، کارکرد عمده آن از هم گسیختن اتحاد غیرقانونی میان رقباست که در صورت عدم شناسایی و ادامه حیات، به منافع عمومی و مصرف‌کنندگان زیان‌های عمده‌ای وارد می‌سازد.^۳ از منظری دیگر، این راهکار در مقایسه با سایر شیوه‌های تحقیقات، راه‌حلی سریع و کم‌هزینه برای گردآوری ادله و مدارک است که هزینه‌های اجرایی را کاهش می‌دهد.^۴ به‌علاوه برنامه ارفاقی بنگاه‌ها را از ورود به فعالیت‌های کارتل محور باز می‌دارد؛ چراکه به‌محض اینکه قرائنی از وجود کارتل آشکار شود، ممکن است یکی از شرکت‌کنندگان با پشت کردن به همکاران سابق خود، آن را علنی سازد تا از امتیازات قانونی بهره‌مند شود و هراس از دچار شدن به این وضعیت ناگوار، خود به مثابه عاملی بازدارنده عمل می‌کند.^۵ تحقیقات جدید حکایت از آن دارد که برنامه ارفاقی در تنزل تعداد کارتل‌ها و کاهش قیمت‌ها و اعاده رقابت به حالت معمول، بسیار موفق عمل کرده،^۶ در تعبیری، مهم‌ترین وسیله کشف کارتل‌ها محسوب می‌گردد.^۷ در آمریکا مطابق آمار، از سال ۱۹۹۳ تا ۲۰۱۴ بیش از نیمی از کارتل‌های بین‌المللی به‌واسطه برنامه ارفاقی عیان شده و در قلمرو داخلی آمریکا هم بیش از ۹۰ درصد کارتل‌ها از طریق برنامه مصونیت، آشکار و نهایتاً حل و فصل شده است.^۸ در اتحادیه اروپا نیز از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۳ بیش از دو سوم پرونده‌های

1. Jacopin, S. *Le Renouveau de la Sanction Pénale: Evolution ou Révolution*. France: Groupe de Boeck, 2010, p.73.
2. Banks, Theodore & Frederick Banks. *Corporate Legal Compliance Handbook*. USA: Aspen Publishers Online, 2011, p.8-14.
3. Fox, Eleanor M & Daniel Crane. *Global Issues in Antitrust and Competition Law*. USA: West, 2010, p.76.
4. Kokkoris, Ioannis, & Ioannis Lianos. *The Reform of EC Competition Law: New Challenges*. Netherlands: Kluwer Law International, 2010, p.134.
5. Buccrossi, P. *Handbook of Antitrust Economics*. USA: MIT Press, 2008, p.293.
6. Dijkstra, Peter et al, *Leniency Programs and the Design of Antitrust: Experimental Evidence with Rich Communication*, (2014), p.33.
7. Werden, Gregory et al, *Deterrence and Detection of Cartels: Using all the Tools and Sanctions*, (2012), p. 22.
8. Buffier, Beau et al, *Cartel leniency in United States: overview*, (2014), html.

کارتل از طریق برنامه ارفاقی به سرانجام رسیده‌اند.^۱ اهمیت توسعه برنامه ارفاقی تا بدانجاست که مراجع رقابتی از جریمه‌های کلان چشم می‌پوشند تا بتوانند کارتلهای را کشف و متوقف سازند. هرچند نباید از خاطر دور داشت که با از دست رفتن این منابع مالی، هنوز مجال جبران نسبی از طریق جریمه سایر اعضا وجود دارد.^۲

۲. قلمرو برنامه ارفاقی

۲.۱. گستره موضوعی

در پاراگراف هشتم اعلامیه اروپا، گستره اجرایی برنامه ارفاقی تنها شامل کارتلهای مخفی شده است. به باور برخی، این تمهید صرفاً درخصوص کارتلهای مخفی و نهانی قابل اجراست؛^۳ گویی که کارتلهای هویدا از شمول برنامه ارفاقی خارج‌اند. اما واقعیت آن است که سری بودن کارتلهای امری طبیعی و در بطن ماهیت و مفهوم آن نهفته است.^۴ در حقوق فرانسه نیز بر وصف مخفی بودن کارتلهای تأکید شده که خارج کردن آن از سایه، نیازمند وسیله‌ای کارآمد نظیر برنامه ارفاقی است.^۵ آن‌گونه که پاراگراف یازدهم «مدل برنامه ارفاقی شبکه اروپایی رقابت»^۶ سال ۲۰۱۲ (مدل شبکه اروپایی رقابت) مقرر کرده، موضوع برنامه مصونیت کارتلهای نهانی است، ولی این وصف بدین معنا نیست که همه ابعاد کارتلهای مخفی باشد، بلکه همین که اعضا درصد پوشیده داشتن هسته اصلی آن و رویه‌های هماهنگ خود باشند، کفایت می‌کند. بارزترین مصداق کارتلهای که برنامه ارفاقی مترصد خاتمه بخشیدن به آن است، توافقات ناظر به تثبیت قیمت‌هاست.^۷ در آمریکا در سال ۲۰۱۳ بزرگ‌ترین پرونده کارتلی که بخش ضدانحصار

1. Bien, Franck & Sophie Méritet. *Microéconomie: Les Défaillances de Marché*. France: Pearson Education, 2014, p.238.

2. Bos, I. *Incomplete Kartels and Empty Trust Policy. Incidents and Detection*. Germany: Rozenberg Publishers, 2009, p.97.

3. Joelson, M. *An International Antitrust Primer*. Netherlands: Kluwer Law International, 2006, p.271.

4. Kmiecik, Andrzej & Richard Burton, *Cartel Leniency in EU: Overview*, (2013), html.

5. Lefebvre-Dutilleul, V. *Codes de Bonne Conduite Chartes Ethiques: Outils de Gestion des Risqué*. France: Editions Lamy, 2012, para.49.

6. ECN Model Leniency Programme .

7. Harrington, Joseph & Yannis Katsoulacos. *Recent Advances in the Analysis of Competition Policy and Regulation*. UK: Edward Elgar Publishing, 2012, p.28.

وزارت دادگستری تاکنون به آن رسیدگی کرده، راجع به توافقاتی در تثبیت قیمت سی قطعه یدکی اتوموبیل میان نه شرکت و دو فرد بوده که پس از لحاظ تخفیفات ناشی از اجرای برنامه مصونیت، به وضع جریمه‌ای بالغ بر ۷۴۰ میلیون دلار منجر شده است.^۱ افزون بر این، تخصیص سهمیه برای فروش یا تولید، توافق بر سر تقسیم بازار، تلاش برای کاهش تولید، ایجاد محدودیت در صادرات و واردات، تبانی در مناقصات و بایکوت جمعی به موجب کارتل، از مواردی‌اند که نهادهای رقابتی با مساعدت برنامه ارفاقی سعی در زدودن آنها از محیط رقابتی دارند.^۲

به این ترتیب، برنامه ارفاقی در نظام‌های مختلف فقط محدود به کارتل‌ها می‌شود و به سایر فعالیت‌های ضدرقابتی تعمیم نمی‌یابد. برای نمونه، قیمت‌گذاری گزاف با سوءاستفاده از موقعیت مسلط، در مقررات اتحادیه اروپا امری نامشروع قلمداد می‌شود که به‌سهولت با بررسی شاخص‌های بازار قابل کشف است.^۳ هرچند در حقوق سوئیس احتمال اجرای برنامه ارفاقی در این حوزه نیز مطرح شده است.^۴

۲.۲. گستره شخصی

موازن طرح ارفاقی در اتحادیه اروپا فقط شامل شرکت‌ها می‌شود و افراد و کارکنان بنگاه‌ها به‌طور مستقل مشمول آن نیستند. در حقوق چین، از آنجا که کارکنان در قبال کارتل ارتكابی توسط شرکت مسئولیتی ندارند، مصونیت نسبت به آنها جریان نمی‌یابد.^۵ در حقوق آمریکا علاوه بر شرکت‌ها، برای افراد حقیقی مقررات و برنامه‌های ارفاقی مستقلی پیش‌بینی می‌شود تا مراجع رقابتی با دادن انگیزه به آنها، از ظرفیت افراد شرکت‌کننده در تبانی نیز برای مقابله با کارتل‌ها استفاده نماید.^۶ البته در حقوق این کشور، در صورتی که شرکتی از مصونیت برخوردار شود، به تبع

1. Manning, Amy, **Record-setting Antitrust Law enforcement**, (2014), p.1.

2. Russo, Francesco et al. *European Commission Decisions on Competition*. UK: Cambridge University Press, 2010, p.27.

3. Drexler, Josef et al. *Competition Policy and the Economic Approach: Foundations and Limitations*. UK: Edward Elgar Publishing, 2011, p.323.

4. Global Legal Group. *The International Comparative Legal Guide to: Enforcement of Competition Law 2009*. UK: GLG Publication, 2009, p.155.

5. Ning, Susan et al, **Cartel Leniency in China: Overview**, (2013), html.

6. Sweeney, B. *The Internationalisation of Competition Rules*. UK: Routledge, 2009, p.99.

آن کارکنان نیز از مراجع قانون بهره‌مند می‌گردند؛ ولی اگر شرایط اعمال معافیت برای شرکت مهیا نباشد یا به هر دلیل دیگر کارکنان یا مدیران مصلحت خود را در اقدام مستقل ببینند، با مشارکت در برنامه ارفاقی شخصاً تحت قواعد معافیتی قرار می‌گیرند.^۱ در حقوق برزیل نیز در صورتی که شرکت اقدامی برای اجرای برنامه مصونیت ترتیب ندهد، افراد می‌توانند مستقلاً تقاضای معافیت مطرح نمایند.^۲ در حقوق استرالیا، فقط کارکنان و مدیرانی که در تقاضانامه اصلی شرکت نام آنها به میان آمده، به تبع خود بنگاه مشمول معافیت می‌شوند.^۳ در حقوق انگلستان نیز «مرجع رقابت و بازارها»^۴ که از سال ۲۰۱۴ به عنوان مرجع رقابتی جدید این کشور فعالیت خود را آغاز نموده است، در این خصوص قائل به تفکیک می‌شود؛ به این منوال که اگر درخواست معافیت از سوی شرکت پیش از شروع تحقیقات درباره کارتل ارائه شده باشد، همه کارکنان آن نیز به موجب برنامه ارفاقی تحت حمایت قرار می‌گیرند که از آن به «مصونیت کلی»^۵ تعبیر می‌شود. ولی اگر تحقیقات علیه بنگاهی به جریان افتاده باشد، ممکن است فقط بخشی از مستخدمین از این مزیت برخوردار شوند و مرجع رقابتی اعطای معافیت به همه را در پرتو منافع عمومی، به مصلحت نداند.^۶

۳. انواع برنامه‌های ارفاقی

۳.۱. معافیت کامل

مطابق پاراگراف شانزدهم مدل شبکه اروپایی رقابت، مصونیت کامل به نخستین بنگاهی اعطا می‌شود که دلایل و شواهد کافی در خصوص وجود یک کارتل در اختیار مرجع رقابتی قرار دهد یا اطلاعاتی تدارک می‌بیند که با اتکا به آنها، نهاد مزبور بتواند تحقیقات جدی در خصوص

1. San pedro, Luis et al. *Private Enforcement of Competition Law*. Spain: Lex Nova, 2011, p.737 .

2. Bruna, Sérgio & Patricia Araujo, **Cartel Leniency in Brazil: Overview**,(2014), html.

3. Beaton-Wells, Caron & Brent Fisse. *Australian Cartel Regulation: Law, Policy and Practice in an International Context*. UK: Cambridge University Press, 2011, p.386.

4. Competition and Markets Authority .

5. Blanket immunity.

6. O'Kane, Michael, *Immunity or a 100 per cent Reduction in Sanctions UK*, (2014), html.

یک کارتل را آغاز نماید. به این ترتیب، می‌توان گفت یا مرجع رقابتی اساساً از وجود کارتل آگاهی ندارد و با گزارش بنگاه داوطلب بدان وقوف می‌یابد یا اجمالاً اطلاع دارد، ولی فاقد مدارک و شواهد کافی برای تعقیب مؤثر آن است. بر این اساس، در حقوق آمریکا نیز امکان اجرای برنامه مصونیت بعد از شروع تحقیقات رسمی مراجع رقابتی وجود دارد؛^۱ البته مشروط بر اینکه نهاد رقابتی علیه بنگاه مزبور مدارکی در دست نداشته باشد که منجر به ایراد اتهامی اساسی نقض مقررات ضد انحصار علیه وی شود. به علاوه، با لحاظ موقعیت سایرین، مرجع مزبور نباید اجرای این برنامه را با لحاظ ماهیت اقدامات صورت گرفته، زمان مراجعه و نقش بنگاه در کارتل، غیرمنصفانه ارزیابی نماید.^۲ در حقوق انگلستان، اگر اطلاعات و شواهد پیش از شروع تحقیقات به مرجع رقابتی عرضه شود، معافیت کامل به صورت خودکار اعمال می‌شود، ولی پس از به جریان افتادن تحقیقات، اعطای مصونیت به صلاحدید مرجع رقابتی بستگی دارد که غالباً با سنجش ارزش ادله و مدارک ارائه شده در این خصوص تصمیم می‌گیرد. اما در حقوق برخی کشورها، امکان اجرای برنامه ارفاقی متعاقب آغاز تحقیقات نفی شده است؛ برای مثال در حقوق پرتغال نخستین بنگاهی که مدارک قابل توجهی ارائه کند، تخفیفی حداقل ۵۰ درصدی در جریمه دریافت خواهد کرد.^۳

برخورداری از معافیت کامل در گرو وجود شرایطی است که کم‌وبیش در نظام‌های حقوقی مشترک می‌باشد:

- شاخصه اصلی برنامه ارفاقی مقرون به مصونیت کامل آن است که به اولین بنگاهی که به نقش خود در کارتل اذعان کند و حاضر به همکاری با مراجع رقابتی شود، اعطا می‌گردد.^۴ این تدبیر بنگاه‌ها را برمی‌انگیزد تا هرچه سریع‌تر و پیش از اینکه سایر اعضای کارتل در اندیشه افشای آن برآیند، اقدام به تعامل نمایند تا در اولویت قرار گیرند. در سال ۲۰۱۳ مرجع رقابتی فرانسه، چهار شرکت تهیه‌کننده اقلام شیمیایی را به دلیل تشکیل کارتل برای تقسیم

1. Marx, Leslie & Claudio Mezzetti, *Effects of Antitrust Leniency on Concealment Effort by Colluding Firms*, (2014), p.2.

2. Brooder, D. *U.S. Antitrust Law and Enforcement*. USA: Oxford University Press, 2010, p.185.

3. O'Kane, Michael & Jasvinder Nakhwal, *Cartel leniency in UK (England and Wales): overview*, (2013), html.

4. Van Bockel, B. *The Ne Bis in Idem Principle in EU Law*. Netherlands: Kluwer Law International, 2010, p.100.

مشتریان و افزایش هماهنگ قیمت‌ها مسئول دانست. نخستین بنگاهی که به همکاری پرداخت، از مصونیت کامل بهره‌مند شد؛ ولی دو بنگاه دیگری که بلافاصله بعد از بنگاه اول برای همکاری مراجعه کردند، از این امتیاز محروم شدند.^۱

– براساس پاراگراف سیزدهم، «اعلامیه آیین مربوط به برنامه ارفاقی فرانسه»^۲ مصوب سال ۲۰۰۹ (اعلامیه فرانسه)، بنگاه باید اطلاعاتی درخصوص کارتل ارائه نماید که زمینه انجام تحقیقات هدفمند و مؤثر را مهیا سازد و وفق پاراگراف پانزدهم سند مذکور، در نظر مرجع رقابتی، اطلاعات یادشده باید برای اثبات کارتل کفایت نماید. اطلاعات و دلایل ابرازی نباید قبلاً به هر طریقی در اختیار مرجع رقابتی قرار داشته باشد. درحقیقت هنگامی که مرجع رقابتی با اطلاعات موجود و بدون مساعدت متقاضی نیز توانایی مواجهه با کارتل را دارد، دلیلی برای اعطای معافیت کامل نمی‌بیند.^۳ اما حقوق ایرلند رویکرد خلاف قاعده‌ای نسبت به این مسئله دارد: ممکن است متقاضی اطلاعاتی عرضه کند که با آنچه که مرجع رقابتی سابقاً خود تحصیل کرده، هم‌پوشانی داشته باشد؛ با وجود این، در صورت جمع سایر شرایط، مسئول رقابتی از دادن مصونیت کامل دریغ نمی‌ورزد.^۴ در حقوق چین، باید ادله مطروحه دارای اهمیت باشد؛ بدین معنا که یا بتوان به استناد آنها تحقیقاتی را آغاز کرد یا اینکه نقش کلیدی در کشف یک توافق انحصارگرایانه ایفا نماید.^۵ در حقوق این کشور صرف ارائه مدارک و شواهد به‌نحو خودکار به معافیت کامل منجر نمی‌شود، بلکه اگر در ارزیابی نهایی، ارزش آنها برای شروع تحقیقات کارآمد یا برای متهم کردن اعضای کارتل ضروری و اساسی قلمداد شود، مصونیت کامل به همراه خواهد داشت.^۶ به‌موجب پاراگراف بیستم مدل «شبکه

1. Décision du 28 mai 2013 13-D-12; Available at: <http://www.autoritedelaconurrence.fr/user/avisdec.php?numero=13D12>.

2. Communiqué de procédure du 2 mars 2009 relatif au programme de clémence français

3. Viscusi, Kip et al. *Economics of Regulation and Antitrust*. USA: MIT Press, 2005, p.148.

4. Andreangeli, A. *EU Competition Enforcement and Human Rights*. UK: Edward Elgar Publishing, 2008, p.197.

5. Harris, Stephen et al. *Anti-Monopoly Law and Practice in China*. UK: Oxford University Press, 2011, p.294.

6. Faure, Michael & Guangdong Xu. *Economics and Regulation in China*. UK: Routledge, 2013, p.122.

اروپایی رقابت»^۱ متقاضی باید اطلاعات کامل و تفصیلی راجع به نام و آدرس بنگاه‌ها یا افرادی که سابقاً یا در حال حاضر درگیر فعالیت‌های ضدرقابتی و کارتل بوده یا هستند، ارائه کند و به توصیف رفتارهای ضدرقابتی از جمله اهداف، فعالیت‌ها و نوع محصولات و خدمات مشمول فعالیت‌های کارتل محور، شمول جغرافیایی و مدت زمان شکل‌گیری کارتل و حدود تخمینی بازار متأثر از اقدامات محل رقابت اشاره کند و زمان قرارهای جلسه بین اعضا، محل، محتویات مذاکرات و مدارک و شواهدی را که مبین و توجیه‌کننده این اظهارات باشد، برای مرجع افشا نماید.

- بنگاه باید فوراً و به طرز مؤثری به ارتباط خود با کارتل پایان دهد و مشارکت در اقدامات ضدرقابتی را متوقف نماید.^۲

- همکاری با مراجع رقابتی باید مستمر و کامل باشد.

- مطابق پاراگراف بیست و دوم مدل شبکه اروپایی رقابت، بنگاه‌هایی که اقداماتی برای مجبور کردن دیگران به حضور یا باقی ماندن در کارتل ترتیب داده‌اند، از برنامه ارفاقی بهره‌ای نمی‌برند. ولی در رویه کمیسیون اروپا، در شرایطی که بنگاهی به دلیل اجبار نمی‌تواند از مصونیت کامل استفاده کند، در صورت جمع شرایط، گاه مشمول تخفیف در جریمه قرار می‌گیرد.^۳ در حقوق آمریکا، اگرچه باور غالب آن است که اجرای برنامه مصونیت نسبت به اجبارکننده یا محور اصلی و رهبر کارتل وجهی ندارد و تجویز آن معادل بازگذاشتن راه فرار آنها از اجرای عدالت طبیعی است،^۴ ولی در عمل، مراجع رقابتی می‌کوشند تا این موقعیت را چندان برجسته نکنند و در راستای مصالح عمومی و افزایش انگیزه‌های فاش کردن کارتل‌ها، از کنار نقش اجبارکننده و رهبر کارتل با اغماض گذشته، در مواردی اجازه تعمیم برنامه معافیت به آنها را بدهند.^۵ در حقوق فرانسه نیز اگرچه همسو با اصول اتحادیه به بنگاهی که نقش رهبری و اجبارکننده داشته باشد، به دیده مرافقت نگریسته نمی‌شود. اما در رویه مرجع

1. European Competition Network

2. Ewing, K. *Competition Rules for the 21st Century: Principles from America's Experience*. Netherlands: Kluwer Law International, 2006, p.593.

3. Kmiecik, Andrzej, and Richard Burton, **op.cit**, html.

4. Wardhaugh, B. *Cartels, Markets and Crime*. UK: Cambridge University Press, 2014, p.163.

5. Buffier, Beau et al, **op.cit**, html.

رقابتی، تصمیماتی^۱ ملاحظه می‌گردد که امکان تقاضای معافیت کامل را از چنین بنگاه‌هایی سلب نکرده است.^۲ اما حقوق انگلستان موضع متفاوتی نسبت به این موضوع دارد؛ بدین منوال که اگر بنگاه در مقام اجبار دیگران به ورود به کارتل قرار داشته باشد، نمی‌تواند از مصونیت کامل استفاده کند، اما در صورت داشتن نقش محوری یا مؤسس در کارتل، برخورداری از معافیت پذیرفته شده است.^۳

۳.۲. معافیت جزئی یا نسبی

وفق پاراگراف بیست‌وسوم مدل شبکه اروپایی رقابت، قسم دوم برنامه ارفاقی، لحاظ تخفیف در جریمه مقرر است تا مرجع رقابتی به‌واسطه این تدبیر، به جذب همکاری بنگاه‌هایی بپردازد که یا به خاطر عدم قرار گرفتن در جایگاه نخست یا عدم ارائه اطلاعات کامل و مؤثر یا به سبب ایفای نقش خاص در کارتل، از شرایط مصونیت کامل برخوردار نیستند، با وجود این، هنوز مساعدت آنها برای مراجع رقابتی مغتنم است؛ چراکه با کمک آنها کشف کارتل و برخورد با متخلفان رقابتی با کارایی و قوت بیشتری انجام می‌پذیرد. به دلیل عدم برخورداری از معافیت تمام، از این نوع برنامه ارفاقی، به «مصونیت خرد»^۴ نیز یاد کرده‌اند.^۵

مطابق پاراگراف بیست‌وچهارم اعلامیه اروپا، بنگاه برای قرار گرفتن در شمول تخفیفات باید اطلاعاتی تدارک ببیند که در مقایسه با داشته‌های کمیسیون، واجد ارزش افزوده و اهمیت چشمگیری باشد. مقصود از ارزش افزوده به‌تعبیر پاراگراف بیست‌وپنجم سند مذکور آن است که به‌لحاظ محتوایی به نهاد مسئول مساعدت شایانی کند تا وجود کارتل ادعایی و تخلفات رقابتی اعضا را اثبات نماید. وفق پاراگراف بیست‌وچهارم سند مذکور، میزان تخفیف به ارزش همکاری بنگاه‌های بعدی و کیفیت و اهمیت ادله ابرازی مرتبط است. برخلاف سیستم اتحادیه اروپا که شاخص خود را بر ارزش افزوده اطلاعات استوار نموده، در حقوق ژاپن حتی اگر اطلاعات

1. Décision n° 06-D-09 du 11 avril 2006.

2. Buhart, J. *Leniency Regimes: Jurisdictional Comparisons*. UK: Sweet & Maxwell, 2012, p.160.

3. Furse, M. *The Criminal Law of Competition in the UK and in the US: Failure and Success*. UK: Edward Elgar Publishing, 2012, p.47.

4. Mini immunity

5. LeClair, M. *Cartelization, Antitrust and Globalization in the US and Europe*. UK: Routledge, 2011, p.16.

عرضه شده با آنچه که مرجع رقابتی خود در اختیار دارد، مشابهت زیادی داشته باشد، باز هم امکان برخورداری از تخفیف در جریمه وجود دارد.^۱

به منظور برخورداری از مزایای برنامه ارفاقی نوع دوم، بنگاه ضمن خروج بلافاصله از کارتل و کمک مؤثر و مداوم به نهاد رقابتی، با حفاظت از ادله نباید آنها را برای دیگران افشا کند (پاراگراف بیست و هفتم به بعد اعلامیه اروپا). میزان کاهش جریمه در رهیافت‌های حقوقی متغیر است؛ برای مثال، مطابق پاراگراف بیست و ششم اعلامیه اروپا، پس از بنگاه نخست که به معافیت کامل نایل آمده، با عنایت به کیفیت و ارزش ادله و شواهد، اولین بنگاه مشارکت کننده از ۳۰ تا ۵۰ درصد، دومین از ۲۰ تا ۳۰ و بنگاه سوم و به بعد تا ۲۰ درصد از تخفیف در جریمه برخوردار می‌شوند. براساس پاراگراف بیست و چهارم مدل شبکه اروپایی رقابت، در هر حال، سقف کاهش، حداکثر تا ۵۰ درصد جریمه مقرر است. در حقوق چین میزان تخفیف مقرر بیشتر است: اولین بنگاه باید حداقل با کاهش ۵۰ درصدی میزان جریمه، پاداش داده شود و بنگاه‌های بعد نهایتاً تا ۵۰ درصد تخفیف دریافت خواهند کرد. در حقوق برخی کشورها، از جمله کره جنوبی، میزان مقطوعی مشخص شده است و بنگاه نخست با تنزل ۵۰ درصدی جریمه تشویق می‌شود.^۲ بالعکس در پاراگراف بیستم اعلامیه فرانسه، صراحتاً در خصوص بنگاه‌های همکار تفکیکی صورت نگرفته و فقط به حد نهایی ۵۰ درصد تخفیف اشاره شده است.

در حقوق برخی کشورها، اصولاً مصونیت جزئی در شکل رسمی و الزامی آن، به رسمیت شناخته نشده است؛ برای نمونه در آمریکا بعد از بنگاه نخست که به مصونیت کامل نایل می‌شود، سایر اعضای کارتل از این حیث، بهره‌ای نمی‌برند،^۳ اما در صورت همراهی با مرجع رقابتی، به صلاحدید آن ممکن است جریمه کاهش یافته یا با تأدیة آن در اقساط بلندمدت موافقت شود.^۴ در حقوق استرالیا^۵ و ایرلند^۶ نیز وضعیت مشابهی حاکم است و لحاظ تخفیفاتی خاص در صورت

1. Kameoka, E. *Competition Law and Policy in Japan and the EU*. UK: Edward Elgar Publishing, 2014, p.146.

2. Williams, M. *The Political Economy of Competition Law in Asia*. UK: Edward Elgar Publishing, 2013, p.78.

3. American Bar Association. *Antitrust Compliance: Perspectives and Resources for Corporate Counselors*. USA: American Bar Association, 2005, p.48.

4. Buffier, Beau et al, op.cit, html.

5. Sanduja, Amit, op.cit, p.40.

6. Global Legal Group. op.cit, p.85.

همکاری بنگاه‌های درگیر و ارائه مدارک قابل توجه، به اختیار مراجع رقابتی واگذار شده است. وضعیت دیگری که گاه به وضع تخفیف‌های بیشتر در جریمه منتهی شود و در حقوق پاره‌ای کشورها از جمله انگلستان و آمریکا مقبولیت یافته، نوعی «معافیت اضافی»^۱ برای بنگاه‌هایی است که ضمن همکاری با مرجع رقابتی در انجام تحقیقات، به‌عنوان بنگاه نخست، کارتل مستقل و مخفی دیگری را افشا می‌سازند و ضمن آنکه در این اقدام مصونیت کامل دریافت می‌کنند، پاداشی اضافه دریافت کرده، تخفیف مضاعف دیگری در کارتل نخست شامل آنها می‌گردد. میزان تخفیف در گرو ارزش ادله ارائه شده، اهمیت بالقوه فعالیت‌های ضد رقابتی گزارش شده و درجه احتمال کشف ابعاد کارتل در غیاب این گزارش است.^۲ البته حالت عکس این وضعیت نیز با جریمه اضافه مواجه می‌شود؛ به این شکل که اگر بنگاهی که به دلیل شرکت در کارتلی به جریمه محکوم شده است، در حین تحقیقات، به کارتل مستقل دیگری که در آن عضویت دارد، اشاره نکند و آن را مخفی نگاه دارد و متعاقباً مرجع رقابتی به هر ترتیبی از وجود آن مطلع شود، جریمه مضاعفی برای بنگاه خاطی ملحوظ می‌دارد.^۳

۴. فرایند و تشریفات برنامه ارفاقی

فرایند رسمی برنامه ارفاقی با تقدیم اظهارنامه بنگاه آغاز می‌شود که متقاضی به‌واسطه آن به‌طور داوطلبانه اطلاعات و دلایل خود راجع به کارتل را اظهار می‌دارد و مستعدی برخورداری از امتیازات قانونی می‌شود.^۴ براساس پاراگراف سی‌ودوم اعلامیه اروپا، امکان طرح درخواست به‌صورت شفاهی وجود دارد، مشروط بر اینکه بنگاه محتوای آن را برای اشخاص ثالث افشا نکرده باشد. در حقوق کره جنوبی نیز درخواست شفاهی پذیرفته شده است، مشروط بر اینکه متقاضی دلایل موجه خود را در عدم امکان تقدیم درخواست کتبی اقامه نماید.^۵ در حقوق فرانسه نیز به صراحت ماده ۴۶۴-۵ قانون تجارت، درخواست شفاهی مورد قبول مراجع رقابتی قرار

1. Amnesty plus

2. Willis, P. *Introduction to EU Competition Law*. UK: CRC Press, 2013, p.271.

3. Connor, J. *Global Price Fixing*. Germany: Springer Science & Business Media, 2007, p.97.

4. ABA. *Annual Review of Antitrust Law Developments 2008*. USA: American Bar Association, 2010, p.205.

5. Chang, Seung & Won-Mog Choi. *Trade Law and Regulation in Korea*. UK: Edward Elgar Publishing, 2011, p.124.

می‌گیرد. همچنین وفق پاراگراف بیست و سوم اعلامیه فرانسه، طرح تقاضا به صورت ناشناس میسر است. در پاراگراف سی و پنجم مدل شبکه اروپایی رقابت نیز این امکان فراهم آمده است. این تدبیر به این علت پیش‌بینی شده است تا به کمک متقاضیان بالقوه‌ای بیاید که بدون اینکه هویت خود را آشکار سازند، می‌خواهند امکان برخورداری از برنامه معافیت را محک بزند و در صورت حصول اطمینان، به این وادی قدم بگذارند. در صورتی که ارزیابی اولیه مرجع رقابتی، بر قابلیت برخورداری از امتیاز صحنه بگذارد، بنگاه مزبور باید هویت خود را عیان سازد.

در طرح تقاضا می‌توان از «سیستم امتیازنگهدار»^۱ بهره گرفت که در حقوق غالب کشورها پیش‌بینی شده است؛ هرچند در حقوق کشورهای معدودی نظیر چین این تدبیر در مقررات نیامده^۲ و در پاره‌ای دیگر مانند جمهوری چک و مجارستان کاربرد آن کاملاً به صلاحدید مراجع رقابتی واگذار شده است.^۳ این تمهید مجال آن را برای متقاضی فراهم می‌آورد تا درخواست اولیه خود را مطرح کند و شواهد و مدارک کلی را در اختیار مرجع بگذارد و نیاز خود به فرصت برای تدارک اطلاعات را توجیه نماید. در صورت پذیرش درخواست، مرجع رقابتی ضمن آنکه مهلت متناسبی در اختیار متقاضی برای جمع‌آوری ادله و شواهد و تکمیل اطلاعات برای اثبات کارتل و حواشی آن در نظر می‌گیرد، موقعیت بنگاه را به‌عنوان نخستین متقاضی حفظ و تضمین می‌کند و به دیگر سخن، امتیاز را برای آن نگاه می‌دارد. اگر طی مهلت مقرر به این تکلیف عمل گردد، چنین فرض می‌شود که در تاریخ تقاضای اولیه، اطلاعات و مدارک به‌صورت کامل تقدیم مرجع می‌شود و بنگاه مستحق برخورداری از برنامه ارفاقی است (پاراگراف ۱۵ اعلامیه اروپا). در حقوق آمریکا نیز وضعیت مشابهی حاکم است و به‌محض موافقت با درخواست استفاده از سیستم نگهدارنده امتیاز، سایر بنگاه‌ها نمی‌توانند با طرح درخواست جایگاه بنگاه مزبور را بگیرند.^۴ در اتحادیه اروپا این تدبیر صرفاً برای متقاضیان معافیت کامل در دسترس است.^۵ در حالی که در حقوق آلمان در اجرای برنامه ارفاقی به‌منظور کسب تخفیف در جریمه نیز سیستم نگهدارنده

1. Marker system

2. Ning, Susan et al, op.cit, html.

3. Lianos, Ioannis & Damien Geradin. *Handbook on European Competition Law: Enforcement and Procedure*. UK: Edward Elgar Publishing, 2013, p.581.

4. Buffier, Beau et al, op.cit, html.

5. Kmiecik, Andrzej & Burton, Richard, op.cit, html.

امتیاز قابل اعمال است.^۱ شایان ذکر است، از مزیت‌های مهم این تمهید آن است که سبب می‌شود درخواست‌های برنامه ارفاقی کمتر مسترد یا رد شوند.^۲

پس از آنکه درخواست به هر شکل و ترتیبی به همراه مدارک و دلایل و اطلاعات تقدیم مرجع رقابتی شد، در حقوق فرانسه نهاد مسئول براساس اطلاعات و شواهد ابرازی، گزارشی تهیه می‌کند که در آن وجود شرایط برای معافیت کامل یا نسبی تأیید شده است و برای متقاضی و مقامات رسمی ارسال می‌شود و پس از آن جلسه رسمی برای رسیدگی به امکان اجرای برنامه ارفاقی با حضور متقاضی تشکیل می‌شود و نهایتاً پس از خاتمه رسیدگی، تصمیم نهایی خود را در اعطا یا عدم اعطای مصونیت کامل یا نسبی اعلام می‌کند. در صورت موافقت مرجع رقابتی با اجرای برنامه ارفاقی نوع دوم، میزان معافیت باید دقیقاً مشخص شود (پاراگراف ۳۲ تا ۳۶ اعلامیه فرانسه). در حقوق آمریکا پس از طرح تقاضا و حصول اطمینان از مهیا بودن شرایط اجرای معافیت، بنگاه متقاضی ادله و اطلاعات اساسی برای اثبات ادعاهای خود را درباره کارتل عرضه می‌کند که در صورت اقتضا، مرجع رقابتی می‌تواند اطلاعات و شواهد تکمیلی را مطالبه نماید و در صورتی که با این مدارک اکتفا شود، معافیت مشروط برای بنگاه صادر می‌کند و نهایتاً بعد از اتمام تحقیقات و رسیدگی، معافیت قطعی برای بنگاه لحاظ می‌گردد. فرایند اتحادیه اروپا نیز مشابهت زیادی به رویه آمریکا دارد و مطابق پاراگراف بیست و دوم اعلامیه اروپا پس از بررسی اولیه و صدور معافیت مشروط، اگر در خاتمه فرایند رسیدگی اداری معلوم شود که متقاضی مستحق برخورداری از مزایای برنامه ارفاقی است، معافیت قطعی برای آن صادر می‌شود؛ در غیر این صورت، نهاد رقابتی رسماً اعلام می‌کند که متقاضی به دلایلی از جمله عدم همکاری مستمر با مرجع رقابتی یا معلوم شدن نقش اجبارکننده آن، نمی‌تواند از معافیت بهره‌مند گردد. در حقوق انگلستان نیز بعد از اینکه شرایط احراز شد، یک توافق‌نامه رسمی مصونیت میان طرفین امضا و صادر می‌شود.^۳

1. Meessen, Karl et al. *Economic Law as an Economic Good: Its Rule Function and Its Tool Funktion in the Competition of Systems*. Germany: European law publ, 2009, p.276.

2. Larence, E. *Criminal Cartel Enforcement. USA*: DIANE Publishing, 2011, p.18.

3. Sanduja, Amit, op.cit, p.58.

۵. ملاحظات و مسائل خاص برنامه ارفاقی

۵.۱. محرمانگی برنامه ارفاقی و اطلاعات ارائه شده

التزام به حفظ محرمانگی برنامه ارفاقی تعهدی دوسویه است که هم معطوف به بنگاه متقاضی است و هم از مراجع رقابتی انتظار می‌رود. متقاضی نباید از همکاری خود با مرجع رقابتی و محتوای برنامه ارفاقی با سایر اعضای کارتل یا اشخاص ثالث سخنی به میان آورد (پاراگراف ۲۱ اعلامیه فرانسه). این موضوع چنان واجد اهمیت است که بنگاه متقاضی می‌تواند خروج خود از نظام کارتل را به تعویق بیندازد؛ چراکه قطع ناگهانی مناسبات، هشدار می‌دهد به اعضا کارتل در خصوص بروز وقایعی مشکوک است که در فرایند کشف کارتل اخلاص ایجاد می‌کند؛ زیرا ممکن است بنگاه‌های مزبور پیش از مداخله مراجع رقابتی، ادله و شواهد را پنهان کرده یا از بین ببرند. بنابراین در راستای مصالح عمومی، مرجع رقابتی اجازه می‌دهد تا هنگامی که تحقیقات علیه کارتل به نقطه مطلوبی برسد، متقاضی خروج خود از کارتل را به تعویق بیندازد (پاراگراف ۲۷ مدل شبکه اروپایی رقابت). از جانب دیگر، مرجع رقابتی نیز باید تا پیش از اعلام اظهارنامه رسمی اعتراض، هویت بنگاه متقاضی و همکار کارتل را به‌مثابه راز قلمداد کرده، تنها زمانی برای عموم افشا کند که تصمیم نهایی را اتخاذ کرده باشد (پاراگراف ۳۳ اعلامیه اروپا). سبب اصلی محدود کردن مراجع رقابتی در حفظ اطلاعات برنامه ارفاقی آن است که استفاده از اطلاعات در خارج از این چارچوب، انگیزه‌های همکاری بنگاه‌های درگیر در فعالیت‌های کارتلی را کم‌رنگ می‌کند.^۱

۵.۲. دعاوی مطالبه غرامت و برنامه ارفاقی

یک پرسش اساسی آن است، آیا بنگاهی که به‌واسطه برنامه ارفاقی معافیتی حاصل می‌کند، از تأدیه غرامت به اشخاص زیان‌دیده از فعالیت‌های کارتل نیز بری می‌شود؟ به صراحت پاراگراف چهل و هفتم اعلامیه فرانسه، اجرای برنامه مصونیت مانع از طرح دعاوی مدنی علیه اشخاص مزبور به سبب نقض مقررات رقابتی نمی‌شود. در حقوق کشورهای دیگری نظیر استرالیا^۲ نیز معافیت از جریمه هیچ ملازمه‌ای با معافیت از پرداخت خسارت به اشخاص لطمه‌دیده از کارتل

1. Utton, M. *Cartels and Economic Collusion: The Persistence of Corporate Conspiracies*. UK: Edward Elgar Publishing, 2011, p.143.

2. Henrick, Sharon & Wayne Leach, *Cartel leniency in Australia: overview*, (2014), html.

ندارد. حقوق آمریکا رویکرد متفاوتی به این موضوع دارد و طرح دعوی خصوصی علیه بنگاه دریافت‌کننده مصونیت را تجویز می‌کند، ولی در صورت همکاری بنگاه مزبور با زیان‌دیده، برخلاف سایر بنگاه‌های عضو در کارتل که به تأدیه سه برابری خسارت وارده ملزم‌اند، صرفاً به پرداخت مبلغی معادل ضرر وارده، ملزم می‌شود.^۱ پرسش مرتبط دیگر آن است که آیا مراجع رقابتی مکلف‌اند تا اطلاعات و مدارک کارتل و اعمال ضدرقابتی که به موجب برنامه ارفاقی آشکار شده را در اختیار مدعی خصوص بگذارند؟ در حقوق فرانسه و آلمان، مسئولان رقابتی رغبتی ندارند تا به اشخاص اجازه دسترسی به محتویات و ادله پرونده مصونیت را بدهند؛ چراکه فاش ساختن مفاد برنامه بر تمایل اشخاص برای همکاری داوطلبانه تأثیر نامطلوب بر جای می‌گذارد.^۲ مطابق پاراگراف ۵۰ مدل شبکه اروپایی رقابت، همراهی مراجع رقابتی با اشخاص خصوصی به موقعیتی می‌انجامد که در آن تفاوتی میان بنگاهی که به تشریک مساعی پرداخته و بنگاهی که به فعالیت‌های کارتلی خود ادامه داده است، وجود نخواهد داشت. از این‌رو، به‌منظور تضمین کارایی برنامه ارفاقی، لازم است بنگاه همکار در موقعیتی بهتر از بنگاه‌هایی قرار گیرد که هیچ مساعدتی با نهادهای رقابتی نکرده‌اند. در تحقق این مهم، محرمانه نگاه داشتن محتویات اظهارنامه بنگاه و عدم ارائه شواهد و مدارک به مدعی خصوصی، گام بلندی در حمایت از بنگاه مزبور محسوب می‌شود تا به این ترتیب، بار اثبات دعوا و گردآوری دلایل از منابع دیگر به دوش مدعی بیفتد. اگرچه کمیسیون اروپا به‌طور سنتی هیچ‌گاه تمایل نداشته است تا اجازه دسترسی به اسناد و مدارک مربوط به برنامه ارفاقی بدهد، ولی ناگفته هویداست که محرمانه‌داری اطلاعات مزبور به سود و مصلحت اشخاص ثالث و دعاوی آنها نیست^۳ و از این رو دستیابی به نوعی موازنه و راه‌حل میانه ضرورتی انکارناپذیر می‌نماید که در تصمیم سال ۲۰۱۳ دیوان دادگستری اروپا انعکاس یافته است. از منظر مرجع مزبور، موضوع باید به نظر دادگاه ملی احاله شود تا میان ضرورت حفظ کارایی برنامه ارفاقی و تحقق منافع عمومی و لزوم محافظت از اسرار تجاری متقاضی از یک سو و حمایت از اشخاصی که به طرز گسترده و ناورایی از اقدامات کارتل زیان

1. Foer, Albert & Randy Stutz. *Private Enforcement of Antitrust Law in the United States: A Handbook*. USA: Edward Elgar Publishing, 2012, p.22.

2. Abadie, Laurent & Arnaud Lecourt. *Droit Economique Actualité Jurisprudentielle 2011-2012: Concurrence- Distribution- Consommation*. France: Wolters Kluwer, 2013, p.78.

3. Basedow, J. *Private Enforcement of EC Competition Law*. Netherlands: Kluwer Law International, 2007, p.334.

دیده‌اند از دیگر سو، جمع کرده، پس از ارزیابی مورد به مورد هر قضیه، تصمیم مقتضی را اتخاذ نمایند.^۱ افزون بر این، صاحب‌نظران پیشنهادهای دیگری نیز در این خصوص مطرح کرده‌اند؛ از جمله لحاظ تخفیف قابل توجه در غرامت، مشروط به همراهی بنگاه معاف‌شده با مدعی خصوصی در ارائه دلایل علیه اعضای کارتل یا شناسایی حق مراجعه به سایر اعضای کارتل که در برنامه ارفاقی شرکت نداشته‌اند و مطالبه غرامت پرداختی از آنها.^۲

۵.۳. استرداد درخواست برنامه ارفاقی

به موجب پاراگراف بیستم اعلامیه اروپا، اگر کمیسیون دریابد که شرایط مصونیت برای متقاضی فراهم نیست، رسماً این موضوع را به اطلاع بنگاه می‌رساند که می‌تواند درخواست خود را مسترد دارد یا متقاضی اجرای برنامه ارفاقی نوع دوم شود. استرداد درخواست مصونیت مشروط از سوی متقاضی، باعث نمی‌شود که اشخاص دیگر در انتظار بتوانند درخواست معافیت کامل نمایند.^۳ در حقوق آمریکا نیز اگر متعاقب صدور مصونیت مشروط، شرایط برخورداری احراز نشود، درخواست قابل استرداد است و بنگاه دیگر الزامی به ادامه همکاری ندارد؛ چراکه ممکن است اطلاعات اظهارشده علیه خودش به کار گرفته شود. البته در جایی که کارکنان همکاری کامل کرده و استرداد تقاضا به آنها مربوط نبوده است، مرجع رقابتی اختیار دارد تا آنها را تحت تعقیب قرار ندهد.^۴ در حقوق هلند، در صورت استرداد تقاضای شرکت، اگرچه علی‌القاعده افراد به تبعیت از بنگاه نباید از برنامه ارفاقی برخوردار شوند، مرجع رقابتی این کشور اذعان داشته که بر مبنای متعارف و منصفانه باید معافیت‌هایی برای چنین افرادی منظور کرد.^۵ حقوق برزیل رویکرد متفاوتی به موضوع داشته و استرداد تقاضا را بعد از انعقاد توافق ارفاقی، به منزله نقض قرارداد تلقی نموده است که از تبعات آن، عدم امکان طرح تقاضای برنامه ارفاقی در یک بازه زمانی سه ساله خواهد بود.^۶

1. Case Available at: <http://www.petersandpeters.com/blog/emma-ruane/setting-limits-disclosure-access-competition-authority-files>.

2. Cauffman, C. "The Interaction of Leniency Programmes and Actions for Damages", *Competition Law Review* Volume. 7, Issue. 2 (2011): pp.219-220.

3. Kmiecik, Andrzej & Richard Burton, op.cit, html.

4. Buffier, Beau et al, op.cit, html.

5. Subiotto, Romano & Robbert Snelders. *Antitrust Developments in Europe 2007*. Netherlands: Kluwer Law International, 2008, pp.191-192.

6. Bruna, Sérgio & Patricia Araujo, op.cit, html.

نتیجه‌گیری

برنامه ارفاقی در قامت ابزاری نوین به یاری مراجع رقابتی می‌آید تا نخستین ضربه را به انسجام کارتل‌هایی وارد سازد که به طور مستقیم یا غیرمستقیم بر روی سطح قیمت‌ها، حجم تولید، سهم بازار و سایر شاخص‌های رقابتی، تأثیرات نامطلوب زیادی برجای می‌گذارند. شاخص و معیار اصلی در تعیین چارچوب و مؤلفه‌های یک برنامه ارفاقی اثرگذار و موفق آن است که از یک نظر، به‌مثابه محرکی قوی برای اعضای کارتل در خروج از آن و همکاری مؤثر با مراجع رقابتی عمل کند و از سوی دیگر، مبدل به وسیله‌ای کارآمد باشد که در کلیت خود، توانایی به چالش کشیدن و گسست کارتل‌ها را داشته باشد. در دستیابی به این مهم، مهیا ساختن بستر همکاری بنگاه‌ها و به‌خصوص سهل‌گیری در اعطای امتیازات معافیتی، به‌منظور ارتقای انگیزه‌های عیان‌سازی فعالیت‌های مخل رقابت، اهمیت چشمگیری دارد. افزون بر این، تعیین معیارهای برنامه ارفاقی به‌صورت شفاف و قطعی و کاستن از حدود اختیارات صلاح‌دیدی مرجع رقابتی نیز امری ضروری است. هرچه گستره موضوعی برنامه معافیت وسیع‌تر ترسیم شود، طریق فراخ‌تری برای مقابله با اعمال ضدرقابتی از مجرای آن گشوده خواهد شد؛ به این ترتیب، علاوه بر کارتل‌های افقی، تعمیم آن به توافقات میان غیررقبا نیز کاملاً موجه می‌نماید. هرچند اجرای آن در قلمرو سوءاستفاده از موقعیت مسلط با تردیدهای جدی روبروست؛ چراکه معمولاً این دست فعالیت‌های مخل رقابت، با مشارکت دیگران صورت نمی‌گیرد تا زمینه اجرای برنامه ارفاقی فراهم شود، اما در صورتی که میان بنگاه‌های مسلط نیز توافقاتی برای متأثر کردن محیط رقابتی شکل گیرد، اجرای برنامه ارفاقی خالی از وجه نیست. به همین منوال، برخلاف رویکرد اتحادیه اروپا، باید قلمرو شخصی را شامل افراد نیز دانست؛ به‌گونه‌ای که آنها نیز بتوانند در ازای تعامل مستقل با نهاد رقابتی، از پرداخت جریمه و مسئولیت خلاصی بیابند و سلب این حق از آنها، تنها به کم‌رنگ شدن انگیزه‌های کسانی می‌انجامد که قصد کمک به مبارزه با کارتل را دارند.

معافیت کامل به اولین بنگاهی اعطا می‌شود که چه قبل از شروع تحقیقات و چه پس از آن، به همکاری مؤثر، کامل و سریع با مسئولان رقابتی می‌پردازد و اطلاعات مهمی درخصوص ابعاد مختلف کارتل و چگونگی اجرای توافقات مغایر با موازین رقابت ارائه می‌کند. شرایط بهره‌مندی از معافیت باید به‌گونه‌ای تعریف شود که در عین آسان‌گیری بر متقاضی، به کارایی برنامه ارفاقی

لطمه‌ای نزند. بر این اساس، تأکید بر شرط جبران خسارت اشخاص خصوصی که در حقوق آمریکا پیش‌بینی شده است، با چنین رویکردی سختی ندارد؛ به خصوص که ارزیابی لطمات وارده فرایندی زمان‌بر است که با ضرورت تسریع در تصمیم‌گیری درباره کارتِل و تعیین سرنوشت متقاضی، چندان تناسبی ندارد. در همین راستا، به نظر می‌رسد باید رویه در حال تکوین و تثبیت برخی مراجع رقابتی را تأیید کرد و در پیش‌گرفت که حتی به اجبارکننده و محور اصلی کارتِل نیز اجازه برخورداری از معافیت کامل را می‌دهند؛ چون آنچه اهمیت دارد، متوقف ساختن کارتِل با توسل به هر وسیله‌ای است. مضاف بر این، نقش کنونی بنگاه مزبور در مساعدت به محور کارتِل، جبران‌کننده خطای گذشته آن است. از منظری دیگر نیز قائل شدن صرف تخفیف برای اولین بنگاهی که در مقام اجبار یا رهبری بوده، ممکن است فرصت تحصیل مصونیت کامل را از سایر بنگاه‌ها سلب نماید که بی‌تردید علاقه آنها به همکاری را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد.

برخلاف رویه برخی کشورها، اعطای اجباری مصونیت جزئی، همگرایی بیشتری با مقاصد برنامه ارفاقی دارد. در تجویز آن، ضمن تخمین ارزش و اهمیت اطلاعات و ادله ابرازی در کشف کارتِل، باید مسیر همکاری را نیز هموار کرد و به ترتیب اولویت، برای بنگاه‌های مشارکت‌کننده، تخفیفات عمده‌ای در جریمه - حتی بالاتر از ۵۰ درصد - ملحوظ داشت و این روند را مادام که بنگاه‌ها به ارائه اطلاعاتی می‌پردازند که هرچند ممکن است نقش کمی در موفقیت مراجع رقابتی در رویارویی با کارتِل‌ها داشته باشد، ادامه داد. به علاوه، به کارگیری تمهیدات خاص بخشودگی و جریمه اضافه نیز به نوبه خود، به کارایی برنامه ارفاقی می‌افزاید.

درخواست معافیت ممکن است به صورت کتبی یا شفاهی مطرح گردد که مسلماً هرچه زودتر تقدیم شود، احتمال اینکه هنوز مرجع رقابتی خود، شواهد معتبری کسب نکرده باشد، بیشتر بوده، به تبع امکان برخورداری از مصونیت افزایش خواهد یافت. همچنین استفاده از سیستم امتیاز نگهدار تدبیری است که با حفظ جایگاه بنگاه متقاضی، مجال کسب اطلاعات بیشتر علیه کارتِل را فراهم می‌آورد و به علاوه اجرای برنامه ارفاقی را نیز تسهیل می‌نماید. موضوع حائز اهمیت آن است که مرجع رقابتی باید با شفافیت و به سرعت به درخواست رسیدگی کند تا وضعیت معافیت یا جریمه متقاضی، هرچه سریع‌تر معلوم گردد.

حفظ محرمانگی هویت متقاضی برنامه ارفاقی و محتوای آن، در پیشبرد فرایند مقابله با کارتِل اهمیت شایانی دارد؛ چراکه فاش شدن اطلاعات، در تکمیل برنامه اخلاقی جدی به وجود

آورده، مراجع رقابتی را از ابزاری کارآمد محروم و بهره‌مندی از امتیاز را برای بنگاه‌هایی که تمایل به همکاری دارند، دشوار می‌سازد. اگرچه قابل انکار نیست که در اختیار گذاشتن اطلاعات برنامه ارفاقی به مدعیان خصوصی و ریسک درگیر شدن در یک دعوی جبران خسارت، احتمالاً بر قصد اعضای کارتل برای ورود به برنامه مصونیت اثر منفی دارد؛ ولی به نظر می‌رسد پاداش مشارکت، معافیت از پرداخت کلی یا جزئی جریمه‌های گزاف باشد که محرکی کافی برای بنگاه‌ها در مشارکت در برنامه ارفاقی ایجاد می‌کند. در مواردی که فعالیت‌های ضدرقابتی کارتل، صدمات زیادی به منافع اشخاص خصوصی وارد نموده، علنی کردن اسناد و مدارک برنامه ارفاقی، به اجرای عدالت کمک می‌کند. با وجود این، با شناسایی حق مراجعه بنگاه به سایر اعضای کارتل و مطالبه غرامت پرداختی از آنها، می‌توان از تبعات ناخوشایند این راهکار کاست.

در حال حاضر، مقررات رقابتی ایران برنامه ارفاقی و مزیت‌های آن را نادیده گرفته است؛ در حالی که این تدبیر ارزشمند، نقش شایانی در کشف و مقابله با کارتل‌ها و توافقات ضدرقابتی ایفا کرده و از وجه بازدارندگی بارزی برخوردار است که محروم‌ساختن شورای رقابت از ظرفیت‌های گسترده آن در محیط ملتهب و مبهم رقابتی ایران که به‌ویژه با ضعف ابزارهای نظارتی، نیازمند استفاده از مساعدت و قابلیت‌های همه فعالان بازار و از جمله بنگاه‌های عضو کارتل است، به‌هیچ‌روی با مصالح عمومی و منافع مصرف‌کنندگان سازگار نیست و در نخستین فرصت باید این خلأ و سایر کاستی‌ها در حوزه ضمانت اجرای رقابتی را برطرف نمود تا قواعد ماهوی حقوق رقابت در زدودن تبعات ناگوار فعالیت‌های مخل رقابت، از پشتوانه کافی اجرایی برخوردار باشند.

فهرست منابع

الف) منابع انگلیسی

Books

1. ABA. *Annual Review of Antitrust Law Developments 2008*. USA: American Bar Association, 2010.
2. American Bar Association. *Antitrust Compliance: Perspectives and Resources for Corporate Counselors*. USA: American Bar Association, 2005.
3. Andreangeli, A. *EU Competition Enforcement and Human Rights*. UK: Edward Elgar Publishing, 2008.
4. Banks, Theodore, and Frederick Banks. *Corporate Legal Compliance Handbook*. USA: Aspen Publishers Online, 2011.
5. Basedow, J. *Private Enforcement of EC Competition Law*. Netherlands: Kluwer Law International, 2007.
6. Beaton-Wells, Caron, and Brent Fisse. *Australian Cartel Regulation: Law, Policy and Practice in an International Context*. UK: Cambridge University Press, 2011.
7. Bos, I. *Incomplete Kartels and Empty Trust Policy. Incidents and Detection*. Germany: Rozenberg Publishers, 2009.
8. Brooder, D. *U.S. Antitrust Law and Enforcement*. USA: Oxford University Press, 2010.
9. Buccirossi, P. *Handbook of Antitrust Economics*. USA: MIT Press, 2008
10. Buhart, J. *Leniency Regimes: Jurisdictional Comparisons*. UK: Sweet & Maxwell, 2012 .
11. Chang, Seung, and Won-Mog Choi. *Trade Law and Regulation in Korea*. UK: Edward Elgar Publishing, 2011.
12. Connor, J. *Global Price Fixing*. Germany: Springer Science & Business Media, 2007.
13. De León, I. *An Institutional Assessment of Antitrust Policy: The Latin American Experience*. Netherlands: Kluwer Law International, 2009.
14. Drexel, Josef et al. *Competition Policy and the Economic Approach: Foundations and Limitations*. UK: Edward Elgar Publishing, 2011.

15. Ewing, K. *Competition Rules for the 21st Century: Principles from America's Experience*. Netherlands: Kluwer Law International, 2006.
16. Faure, Michael, and Guangdong Xu. *Economics and Regulation in China*. UK: Routledge, 2013.
17. Foer, Albert, and Jonathan Cuneo. *The International Handbook on Private Enforcement of Competition Law*. UK: Edward Elgar Publishing, 2010.
18. Foer, Albert, and Randy Stutz. *Private Enforcement of Antitrust Law in the United States: A Handbook*. USA: Edward Elgar Publishing, 2012.
19. Fox, Eleanor M., and Daniel Crane. *Global Issues in Antitrust and Competition Law*. USA: West, 2010.
20. Furse, M. *The Criminal Law of Competition in the UK and in the US: Failure and Success*. UK: Edward Elgar Publishing, 2012.
21. Global Legal Group. *The International Comparative Legal Guide to: Enforcement of Competition Law 2009*. UK: GLG Publication, 2009.
22. Harrington, Joseph, and Yannis Katsoulacos. *Recent Advances in the Analysis of Competition Policy and Regulation*. UK: Edward Elgar Publishing, 2012.
23. Harris, Stephen et al. *Anti-Monopoly Law and Practice in China*. UK: Oxford University Press, 2011.
24. Hüscherlath, K. *Competition Policy Analysis: An Integrated Approach*. Germany: Springer Science & Business Media, 2008.
25. Joelson, M. *An International Antitrust Primer*. Netherlands: Kluwer Law International, 2006.
26. Kameoka, E. *Competition Law and Policy in Japan and the EU*. UK: Edward Elgar Publishing, 2014.
27. Kokkoris, Ioannis, and Ioannis Lianos. *The Reform of EC Competition Law: New Challenges*. Netherlands: Kluwer Law International, 2010.
28. Larence, E. *Criminal Cartel Enforcement*. USA: DIANE Publishing, 2011.
29. LeClair, M. *Cartelization, Antitrust and Globalization in the US and Europe*. UK: Routledge, 2011.

30. Lianos, Ioannis, and Damien Geradin. *Handbook on European Competition Law: Enforcement and Procedure*. UK: Edward Elgar Publishing, 2013.
31. Meessen, Karl et al. *Economic Law as an Economic Good: Its Rule Function and Its Tool Funktion in the Competition of Systems*. Germany: European law publ, 2009.
32. OECD. *Fighting Hard-core Cartels Harm, Effective Sanctions and Leniency Programme*. France: OECD Publishing, 2002.
33. Russo, Francesco et al. *European Commission Decisions on Competition*. UK: Cambridge University Press, 2010.
34. San pedro, Luis et al. *Private Enforcement of Competition Law*. Spain: Lex Nova, 2011.
35. Subiotto, Romano, and Robbert Snelders. *Antitrust Developments in Europe 2007*. Netherlands: Kluwer Law International, 2008.
36. Sweeney, B. *The Internationalisation of Competition Rules*. UK: Routledge, 2009.
37. Utton, M. *Cartels and Economic Collusion: The Persistence of Corporate Conspiracies*. UK: Edward Elgar Publishing, 2011.
38. Van Bockel, B. *The Ne Bis in Idem Principle in EU Law*. Netherlands: Kluwer Law International, 2010.
39. Viscusi, Kip et al. *Economics of Regulation and Antitrust*. USA :MIT Press, 2005.
40. Wardhaugh, B. *Cartels, Markets and Crime*. UK: Cambridge University Press, 2014.
41. Williams, M. *The Political Economy of Competition Law in Asia*. UK: Edward Elgar Publishing, 2013.
42. Willis, P. *Introduction to EU Competition Law*. UK: CRC Press, 2013.

Articles

43. Cauffman, C. "The Interaction of Leniency Programmes and Actions for Damages", *Competition Law Review* Volume. 7, Issue. 2 (2011).
44. O'Kane, M. "International Cartel Criminalisation and leniency: Recent lessons from the UK and Global Comparisons", *Competition Law International*, Issue. August (2012).

Internet Resources

45. Bruna, Sérgio, and Patricia Araujo, **Cartel Leniency in Brazil: Overview**, (2014); Available at: <http://uk.practicallaw.com/5-501-0483?source=relatedcontent>, Last visited: 23/12/2018.
46. Buffier, Beau et al, **Cartel leniency in United States: overview**, (2014); Available at: <http://uk.practicallaw.com/4-501-2185?source=relatedcontent>, Last visited: 23/12/2018.
47. Dijkstra, Peter et al, **Leniency Programs and the Design of Antitrust: Experimental Evidence with Rich Communication**, (2014); Available at: http://www.rug.nl/staff/p.t.dijkstra/experiment_paper.pdf, Last visited: 23/12/2018.
48. D'Ostuni, Marco, **Cartel Leniency in Italy: Overview**, (2014); Available at: <http://uk.practicallaw.com/0-517-4293?source=relatedcontent>, Last visited: 23/12/2018.
49. Henrick, Sharon, and Wayne Leach, **Cartel leniency in Australia: overview**, (2014) ; Available at: <http://uk.practicallaw.com/1-504-9270?source=relatedcontent> Last visited: 23/12/2018.
50. Henry, Roxann, and Christopher Sousa, **The Implications of DOJ's Auto Parts Price-Fixing Enforcement Actions**, (2013); Available at: <http://www.mofo.com/files/Uploads/Images/130930-DOJs-Auto-Parts-Price-Fixing-Enforcement-Actions.pdf>, Last visited: 23/12/2018.
51. Kmiecik, Andrzej, and Richard Burton, **Cartel Leniency in EU: Overview**, (2013); Available at: <http://uk.practicallaw.com/0-517-4976?Source=relatedcontent> Last visited: 23/12/2018.
52. Manning, Amy, **Record-setting Antitrust Law enforcement**, (2014); Available at: http://www.mcguirewoods.com/news_resources/publications/antitrust/record-setting-antitrust-law-enforcement.pdf, Last visited: 23/12/2018.
53. Marx, Leslie, and Mezzetti, Claudio, **Effects of Antitrust Leniency on Concealment Effort by Colluding Firms**, (2014); Available at: <https://faculty.fuqua.duke.edu/~marx/bio/papers/concealment.pdf>, Last visited: 23/12/2018.

54. Ning, Susan et al, **Cartel Leniency in China: Overview**, (2013); Available at: <http://us.practicallaw.com/4-504-9363>, Last visited: 23/12/2018.
55. O'Kane, Michael, and Jasvinder Nakhwal, **Cartel leniency in UK (England and Wales): overview**, (2013); Available at: <http://uk.practicallaw.com/0-501-1833?source=relatedcontent>, Last visited: 23/12/2018.
56. O'Kane, Michael, **Immunity or a 100 per cent Reduction in Sanctions UK**, (2014); Available at: <http://globalcompetitionreview.com/know-how/topics/79/jurisdictions/22/united-kingdom/>, Last visited: 23/12/2018.
57. Sanduja, Amit, **Report on Leniency Programme: A Key Tool to Detect Cartels**, (2007) ; Available at: http://cci.gov.in/images/media/ResearchReports/leniencyproject_amitsanduja_11032008_20080715104637.pdf, Last visited: 23/12/2018.
58. Uhlig, Torsten, and Malte Prill, **Cartel leniency in Germany: overview**, (2014); Available at: <http://uk.practicallaw.com/2-501-2172?source=relatedcontent>, Last visited: 23/12/2018.
59. Werden, Gregory et al, **Deterrence and Detection of Cartels: Using all the Tools an Sanctions**, (2012); Available at: <http://www.justice.gov/atr/public/speeches/283738.pdf>, Last visited: 23/12/2018.

ب) منابع فرانسوی

Livres

60. Abadie, Laurent, and Arnaud Lecourt. *Droit Economique Actualité Jurisprudentielle 2011-2012: Concurrence - Distribution - Consommation*. France: Wolters Kluwer, 2013.
61. Bien, Franck, and Sophie Méritet. *Microéconomie: Les Défaillances de Marché*. France: Pearson Education, 2014.
62. Jacopin, S. *Le Renouveau de la Sanction Pénale: Evolution ou Révolution*. France: Groupe de Boeck, 2010.
63. Lefebvre-Dutilleul, V. *Codes de Bonne Conduite Chartes Ethiques: Outils de Gestion des Risqué*. France: Editions Lamy, 2012.
64. OECD. *Études Economiques de l'OCDE*. France: OECD Publishing, 2007.